

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Görög Tibor–Ács Ilona

MULTIKULTURALIZMUS, ÚJ VALLÁSOSság ÉS OROSZORSZÁG

A hosszú 19. század (1789–1914) végén tűnt fel a nagy hatású szellemi irányzat, az orosz vallásfilozófia.¹ A rövid 20. század (1914–1991) végén, a 21. század. küszöbén Oroszországban a szellemi élet egyik fő jellegzetessége ismét a vallásos útkeresés lett.² Ennek figyelemre méltó sajátossága, hogy kondicionálásában, alakításában különösen tevékenyek a természettudományok művelői. Közülük talán a legismertebb Igor Safarevics matematikus, az Orosz Tudományos Akadémia és több külföldi tudományos társaság tagja. Borisz Paramonov, az Egyesült Államokban élő orosz filozófus szerint nem kizárt, hogy I. Safarevics lesz majd az orosz Luther.

Az orosz „ezüstkör” vallásfilozófiájának örökségét kísérte meg gazdagítani és továbbfejleszteni az enciklopédikus műveltségű filozófus, a matematikai tudományok doktora, James Joyce fordítója: Szergej Horuzsij. Saját filozófiai rendszerét, amelyben a modern tudományos ismeretek birtokában újra értelmezi az orosz klasszikus vallásfilozófia olyan alapkategóriáit, mint a szofiológia és az egyetemes egység (vszeegyinsztvo) metafizikája, pravoszláv energetizmusnak nevezi. Ezt reprezentálja legújabb könyve: *Poszle pereriva. Putyi russzkój filozofii* (Meggzakítás után. Az orosz filozófia útjai) című terjedelmes tanulmánygyűjteménye. Könyve élénk, többnyire egyetértő visszhangot váltott ki az orosz értelmiségi elitben, és szerzőjét méltán sorolják az orosz filozófia olyan nagy alakjai mellé, mint Florenszkij, Karszavin, Bergyajev.

A másik polihisztor, a jeles politológus, tudományosan minősített matematikus és fizikus, sikeres színházi rendező: Szergej Kurginyan és az általa vezetett Experimentális Alkotó Centrum (orosz rövidítése: ETC) valamifajta metavallás megteremtésén fáradozik.

A természettudósok különös aktivitásukat egyébként azzal magyarázzák – parafrázálva Talleyrand híres mondását –, hogy a filozófia, a teológia túlságosan fontos dolog ahhoz, hogy azt kizárólag a filozófusokra és teológusokra lehetne bízni.

AZ ATLANTI CIVILIZÁCIÓ VÁLSÁGA

A vonatkozó elemzések majd mindegyikének kiindulópontja az, hogy válságba jutott az úgynevezett atlanti civilizáció, kimerülöbben vannak ennek a civilizációnak konstruktív energiái, s egyre inkább a hanyatlás jelei mutatkoznak. A nemzetközi szakirodalomban és publicisztikában egyre több szó esik arról, hogy az atlanti civilizá-

ciót maga alá gyűri, felváltja az úgynevezett ázsiai-csendes-óceáni. Ez a civilizációs korszakváltás világszerte együtt jár valamilyen sajátos világnézeti fordulattal. A jeles orosz kibernetikus, V. V. Nalimov így írt erről egyik tanulmányában:

„Az Athénban, Jeruzsálemben és Rómában kialakult kultúra kimerült. Befejjezi pályafutását az a civilizáció, amelyet ez a kultúra hívott életre. Új szubsztanciákra van szükség, de ki hozhatja ezeket létre?

A vallás? Aligha. Az összes elfogadott felekezet ma is elmerül a távoli múltban. Nem akarják látni azt, hogy megváltozott maga az ember.”³

Egy másik orosz szerző az atlanti civilizáció – az ő kifejezésével –, a „technogén keresztény civilizáció” válságáról szólva hangsúlyozza, hogy a kelet-európai térség összeomlása is ennek szerves része. „Az, ami most országunkban történik, nem tekinthető lokális jelenségnek, aminek oka a szocializmus. Ez csupán egyik fragmentuma a keresztény civilizáció általános válságának és egyetemes világnézetiének. E válság következményei egész bolygónkra nézve igen tragikusak lehetnek.”⁴

A mai szellemi útkeresésben két egymásba fonódó tendencia érvényesül. Az egyik a különböző fundamentalista tanok másodvirágzása, a másik az új, posztmodern misztériumok és hitek színrelépése.

Az első többek között abban jut kifejezésre, hogy Oroszországban több oldalról meghirdették a visszatérést a kereszténység előtti hitekhez. Ez az irányzat a „neojazicseszto” (újpogányság) nevet kapta. Ennek jellegzetes manifesztációja Anatolij Ivanov: „Visszaadom önöknek az ősök vallását és tudományát” című írása, amelyben azt állítja, hogy a kereszténységgel a zsidóság hajtotta szellemi rabságba az országot. A. Ivanov (egyébként a Jógaterápiai és Parapszichológiai Tudományos Kutató Központ vezérigazgatója) az ősi orosz vallásnak a jógát tekinti. A jóga – véleménye szerint – nem Indiában, Tibetben, hanem Oroszországban született.⁵

Különösen erős a „pogány fundamentalizmus” Oroszország finnugor és turáni régióiban. Csuvasiában például a nemzeti televízióban az újdonsült „pogány” igehirdetők hitvitákat folytatnak a pravoszláv egyház képviselőivel.

Nyilvánvaló azonban, hogy az ősi pogány hitekhez való visszatérés nem képes igazán ellensúlyozni a pravoszláv és az iszlám fundamentalizmust.⁶

Ugyancsak erre vall az óhitűek (pontosabban a régi szertartásokhoz ragaszkodók) felekezetének feltámadása. Az úgynevezett „sztarobrjatszeszto” több mint háromszáz éve szemben áll a hivatalos pravoszláv egyházzal és a hatalommal. 1988-tól tapasztalható tevékenységük megélenkülése. E sajátos felekezet demokratizmusa, anarchizmusa és egyfajta romantizmusa jól rímel az orosz lelkialkatra. Különösen aktív az az áramlata, az az „értelmezése”, amely „pomorszkij tolk” néven vált ismerté. A „pomorok” országszerte, de főleg a Balti- és az Északi-tenger vidékén az iskolák és vallási közösségek sokaságát hozták létre és kiterjedt kiadói tevékenységet folytatnak.

A második tendenciának az a legfőbb jellemzője, hogy vegyíti az úgynevezett „korszerű” tudományos eredményeket a régi, alapvetően keleti hitekkel. Ezt indukálják a különböző kozmikus jelenségek, a természet anomáliái – C. G. Jung szavaival –, az ég titokzatos jelcí.

Ennek a sajátos, új keletű mitológiának jellegzetes terméke a *Golosz Vszennoj* (A világmindenség hangja), amely azt állítja magáról, hogy „tájékoztató, publicisztikai, irodalmi, művészeti, független újság, a kormányon kívüli transzcendentális szférák sajtóorgánuma”.

Jellegzetesen ilyen eklektikus irányzat újabban az Oroszországban is hódító New Age mozgalom. Ez a mozgalom az angolszász világban indult hódító útjára. Innen angol elnevezése is, ami új kort jelent. A New Age igehirdetői azt vallják, hogy birtokában vannak Krisztus titkos tanításainak.⁸ A mozgalom szellemi gyökerei a korai gnoszticizmushoz nyúlnak vissza. 1945-ben egy egyiptomi faluban sok, mondhatni könyvtárnyi gnosztikus irodalmat találtak az i. sz. 1. századból. Az itt talált szövegek állítólag igazolják a titkos keresztény üzenetek létét. Gyakorik a hivatkozások az apokrifnak tekinthető Tamás evangéliumára. A New Age „gurui” azt hirdetik, hogy ők a kereszténység ezoterikus és okkult tradícióit folytatják, amelyeket a hivatalos keresztény egyházak titokban tartottak. Az egyház a Biblia számos fontos részét titkosította. Szerintük Krisztus i. e. 37-ben született, valószínűleg Palesztinában, Indiában és Kínában tanult, majd Japánba utazott. Itt ismerkedett a sintoista tanokkal. Szerintük Krisztus sírja Japánban vagy Kasmírban található. A bibliai Jézus mellett – vélik a New Age hívei – létezik még egy jövőbeli Krisztus is. Ez azonban nem valamilyen személyiség, hanem egy benső princípium, amely minden emberben jelen van. Egy isteni szikra, ezt mindenkinek fel kell fedeznie önmagában és hatékonyan ápolni.

A New Age-ben megjelenik az úgynevezett kozmikus Krisztus fogalma. Egyes szövegekben ez azonos a belső Buddhával. Jézus második eljövetele nem a názáreti Krisztus megjelenése, hanem valamilyen olyan tanítómester színrelépése lesz, amely összehozható Krisztussal vagy Buddhával. Ő azért jön, hogy egy új érárt hirdessen.

Az orosz pravoszláv egyház mint eretnekséget élesen elítéli a New Age mozgalmat, az abba tagolóddó és az azzal rokonítható áramlatokat. Olyanokat, mint a teozófia, az antropozófia, az N. Rerih-féle Élő Etika (Agni – ljogi).⁹ Ezeket az irányzatokat említi mint súlyos mai eretnekségeket az orosz pravoszláv egyház főpapi zsinatának (1994) üléséről kiadott nyilatkozat.

Az orosz pravoszláv egyház az említett irányzatokkal azért kénytelen hadakozni, mert elsősorban a fiatalok és az értelmiség körében sok hívet hódít el. Sokakat ragad magával Jelena Blavatszkaja sajátosan romantikus keleti gnoszticizmusa és teozófiája.¹⁰

A peresztrojka éveiben újraéledtek Oroszországban a különböző antropozóf szerveződések is. Ezek Rudolf Steiner (1861–1925) német misztikus tanításait követik. A mai Oroszországban, különösen az értelmiség körében hódít N. Rerih¹¹ indiai miszticizmusa.

Ezek a példák is azt mutatják, hogy az oroszországi szellemi mozgásoknak egyetemes, kulturális indítékai vannak és ma is sok impulzust kapnak keletről és nyugatról egyaránt.

A mai orosz valóság különösen rációfól R. Kipling ismert tételére, hogy miszerint „Kelet az Kelet, Nyugat az Nyugat”, és amíg világ a világ, a kulturális és mentális polaritások nem mozdulnak el helyükről. Oroszországban sajátosan keveredik az univerzális a nemzeti, a keleti szemlélet a nyugatival, a Max Weber méltatta protestáns etika az újszövetségi keleti vallásos áramlatokkal.

Figyelemre méltó, hogy Oroszországban a koreai eredetű munizmus igen gyorsan teret hódított, különösen a fiatalok körében. Az orosz sajtó beszámol arról, hogy a munisták rendkívül erőszakosan, morális kényszer alkalmazásával, gyarapítják híveik számát a középiskolás korosztályban. Szól arról, hogy kvázifakultatív jelleggel sok középiskolában (csak Pétervárott nyolcvanban) a hittan keretében a koreai vallásalapító „Mun Öszentsége” tanait oktatják. A fiatalok a szülők hozzájárulása nélkül, vagy éppen akarata ellenére látogatják ezeket a foglalkozásokat. Úgy tűnik, hogy a pedagógu-

sok egy része a marxizmus helyett most autentikus világnézetnek a munizmust tekinti. Az „Unifikáció Egyháza”, ahogy Mun a szervezetét nevezi, igen gyorsan terjed az orosz nagyvárosokban.

Oroszország oktatásügyi minisztériuma jóváhagyta a munista hittankönyvet: *Moj mir i ja* (Én és világom). Az Unifikáció Egyháza, vagy más néven az „Egyesülés Egyháza” (Cerkov Objegyenyenijja) sajátos központja Pétervár lett.

Itt manapság több mint ezer aktív munista hitterjesztő működik. Egy ötmillió várospan ez talán nem olyan nagy szám, de ha tudjuk, hogy 1993-ban a híres-hírhedt Fehér Testvériség szektájának mintegy hétszáz prédikátora milyen szellemi kavargást idézett elő a városban,¹² akkor mégis csak lehet ok az aggodalomra. Az Unifikáció Egyházának prédikátorai nagyon szakavatottan dolgoznak.

Az 1993–1994-es tanév végén a Pedagógiai Mesterségek Egyeteme (Unyiverszitet Pedagogicseszko Masztersztva) továbbképző tanfolyamot hirdetett, melyen megvittatták a munista hitoktatás tapasztalatait. A tanfolyam tananyagát az Unifikáció Egyháza Oktatási Alapítványa (Fond Obrazovanyija) készítette. A tankönyv előszavából kitűnik, hogy az abban kifejtett eszmék összhangban vannak a legelterjedtebb világvalóságok filozófiai, etikai tradícióival és az unifikáció elveivel. Külön segédanyag készült az oktatók számára. E silabusz segítségével olyan tanítók is oktathatják a munizmus alapelveit, akik nem rendelkeznek különösebb teológiai ismeretekkel.

A munisták nyáron sem szüneteltetik oktatói tevékenységüket. A Pétervár környéki üdülőhelyeken a középiskolások részére tanfolyamokat rendeznek. Aktivistáik mondhatni „vadásznak” a fiatalokra. Hitterjesztő és hitoktató foglalkozásokat szerveznek árvaházakban, gyermekotthonokban, internátusokban is.

A munista elit jól alkalmazza az anyagi érdekeltség elvét. Az Unifikáció Egyháza ugyanis attól teszi függővé karitatív támogatását az adott intézmény számára, hogy hányan járnak a szervezett munista foglalkozásokra. A munisták sportegyesületeket tartanak fenn. Az ő védnökségük alatt működik például a Harci Művészetek Szövetsége.

Az Unifikáció Egyháza járatos a „pénzcsinálásban” is. A szektának számos „alapítványfejlesztő” csoportja van. Tagjai kéregetnek szinte valamennyi nyilvános helyen (utcán, metróon, vállalatoknál), árusítanak is, elsősorban Koreából származó emléktárgyakat és apróbb iparcikkeket. 1993-ig a munista szerveződések teljes egészében amerikai és japán hittestvérek finanszírozták. Pétervárott 1993 májusában létrejött az első „alapítványfejlesztő” csoport, napjainkban számuk megsokszorozódott. E csoportok élén többségükben japán munisták állnak, akik igen kemény fegyelmet tartanak, tagjaikat szigorúan elszámoltatják, s arra kényszerítik, hogy napi 10-12 órás munkával gyarapítsák a szekta vagyonát. A tagok napi átlagban mintegy 50-60 dollárnak megfelelő összeget fizetnek be az alapítvány kasszájába. A legtöbb munista szervezet ma már önellátó, és nem szorul külső anyagi támogatásra.

A munizmus sikerrel terjeszkedik abban az ideológiai vákuumban, amit a marxizmus hagyott maga után.

A tokiói metróban elkövetett gáztámadás után Oroszországban is sok szó esik arról a szektáról, amelynek a merényletet tulajdonítják. Ez a szekta is meggyökeresedett Oroszországban. Számos híve van az uralkodó elit körében, és úgyszintén jelentős ifjúsági holdudvarral rendelkezik. (Egyébként 1995 áprilisában feloszlatták a szekta valamennyi moszkvai szekcióját, és betiltották rádió- és televízió-adásait.)

Az újvallásosság azonban nemcsak „importból” származik. Orosz vagy pontosabban szláv talajon fogant a Fehér Testvériség és a Szűzanya Centrum (Bogorogyicsnij Centr) szekta. A hazai újvallásosság híveinek száma semmivel sem kisebb, mint az import eredetűeké. Se szeri, se száma az orosz-ukrán eredetű szektáknak és próféciáknak. A szibériai Minuszinszkben hatszáz követője társaságában él Vesszarion „Mégváltó”, az „új” Messiás, aki „Forrás” (Isztocsnyik) néven új vallási centrumot hozott létre. Ennek a centrumnak már főkszervezetei működnek Moszkvában és több nagyvárosban (Pétervár, Voronyezs, Riga, Novoszibirszk, Kijev, Alma-Ata, Kazany).

Minuszinszket az új vallásos irányzat hívei az „Ígélet földjének” tekintik. Ide sereglenek az egész országból „az új Krisztus követői”, ahogy a szekta tagjai magukat nevezik. Sokan családotól érkeznek ide, és nemcsak Minuszinszket vették „birtokukba”, hanem a környező tajgai falvakat is. Vesszarion „Mégváltónak” van közönséges – világi – neve is: Szergej Anatoljevics Ktorov. Krasznodarban született munkáscsaládban. Hatéves korától él Minuszinszkben. A középiskola befejezése után lakatosként, majd rendőrként dolgozott. Felesége és három gyermeke van.

Szerte Oroszországban még sok, Vesszarionhoz hasonló önjelölt „megváltó” tevékenykedik. Újabb nagy publicitást kapott Nyikolaj „Mégváltó” működése, aki az ukrainai Szevero-Donyeckben bontotta ki az új hit zászlaját. Felhívását az új hitre több országban terjesztik magnetofonszalagon orosz, ukrán, angol és német nyelven. Nyikolaj önmagát Isten fiának nevezi.

A „megváltók”, az „új” Krisztusok sokaságának megjelenése szembeszökő, jele a mai orosz társadalom erőteljes pszichopatizálódásának.

POSZTMODERN HITEK

Az orosz szerzők rámutatnak arra, hogy nemcsak Kelet- és Közép-Európában, hanem az Egyesült Államokban és az iparilag fejlett országokban is a tömegek szellemi orientációja az utóbbi években erőteljesen elmozdult a metafizika irányába. A világ valamilyen furcsa lelki nyugtalanság állapotában van. A vallási érzület kilép a hagyományos vallások medréből és a posztmodern hitek számtalan új alakzatban lépnek színre.

Az orosz szerzők azt hangsúlyozzák, hogy az új vallásosság, a miszticizmus, az okkultizmus térhódítása Oroszországban követő jellegű, pontosabban a megfelelő oroszországi szellemi mozgások a mai nyugati modelleket követik. A *Komszomolszkaja Pravda* 1995. február 28-i számában Vagyim Kotyikov azt állítja, hogy az emberek jelentős része Nyugaton is a hagyományos egyházaktól és különböző misztikus okkultista irányzatokhoz vonzódik. „A német polgárok – emeli ki a szerző –, elfeledve az utat a templomba, az okkultizmus mélységeibe merülnek el. ...Minden harmadik Németországban kiadott könyv ezoterikusnak mondható. 1975-től a Herman Bauer Kiadó, amely az ilyen jellegű irodalomra specializálódott, mintegy háromszorosára növelte alkalmazottainak létszámát, ugyanakkor a keresztény Herder kiadó kénytelen volt elbocsátani munkatársainak egy részét. Az okkult szolgáltatások szférája is virágzik.” A szociológusok ezzel hozzák összefüggésbe a növekvő érdeklődést a mágikus amuletek, szerencsejátékok, kabalisztikák, valamint az illuzionisták és extraszenzek iránt. Egy részük úgy véli, hogy mindez azért van, mert a racionális civilizáció nem képes kielégíteni a tömegek spirituális vágyait.¹⁵

Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy éppen a modern informatikai kultúra felelős az irracionális, misztikus tendenciák felerősödéséért a társadalomban. Az emberek jelentős része nem képes feldolgozni az okos, bonyolult, s éppen ezért működési elveiben érthetetlen, követhetetlen gépek szomszédságának a következményeit. Úgy tűnik, az istenkeresés¹⁴, az istenépítés valamilyen új változatával van dolgunk. Ezt jól tükrözi a nyugati, kiváltképp az amerikai tömegkultúra. Abban egyre nagyobb hangsúlyt kap a vallásos vagy kvázivallásos problematika. Hollywood tömegesen ontja a kvázivallásos tárgyú filmeket, s ha évekkkel ezelőtt a kereszténység történetéhez kapcsolódó kosztümös filmek voltak divatban, akkor ezek mostanában nem kötődnek egy-egy felekezethez, hanem többnyire bizonytalan metafizikus és egzotikus jellegük van. Ezzel összefüggésben megemlíthető Bertolucci *A kis Buddha* című filmje.

Egyre inkább áthatja a kvázivallásos érzület a popzenét is. Orosz szociológusok rámutatnak arra, hogy az amerikai rock, amely annak idején szembefordult a szülők általános erkölcsi értékrendjével, mostanában egyre inkább keresi a maga vallásos egóját.

Talán nem véletlen, hogy az egyik legnépszerűbb amerikai rock együttes a Nirvána nevet vette fel. (A rockzenének ez a vallásos irányultsága még inkább szembeszökő Oroszországban.)

A tömegkultúra a maga módján tükrözi a társadalmi közgondolkodásban zajló változásokat. Nevezetesen azt, hogy válságba jutott, megkérdőjeleződött a pozitivista, tudománycentrikus világkép.¹⁵ Ez globális jelenség. Az egész világon nőtt a bizalmatlanság a racionális gondolkodással szemben. A technológiai optimizmus helyébe az ökológiai pesszimizmus lépett.

A tudomány, a tudományos közélet híveinek jelenléte a tömegkommunikációban sokkal szerényebb, mint korábban. Csökkent a tudományos kiadványok példányszáma. Oroszországban az ilyen publikációk alig egyhuzadát teszik ki a korábbiak. Ugyanakkor növekszik a tudományellenes megnyilvánulások száma, nagyobb helyet kap a tömegkommunikációban az asztrológusok, a kuruzslók és a különböző jóvendómondók szerepeltetése.

Egyre többen vannak azok, akik csalódtak a tudományban, s maguk a tudósok is egyre többet filozofálnak a tudomány korlátairól.¹⁶ Felerősödött a tudomány teológiai kondicionáltságának a tendenciája. Az egyre szélesedő tudomány körüli vitákban új dimenziókkal gazdagodott a régi kérdés: Képes-e a tudomány megtalálni az Istent, vagy be tudja-e bizonyítani szükségételenségét? Ezek a viták azonban egyre inkább metafizikai jellegűek. A fizikusok világszerte arról panaszkodnak, hogy tudományukban is fel-felbukkan a misztikus elem.

A tudósok elbizonytalanodása hat a tömegekre és a tudomány mindenhatóságába vetet hit visszaszorulóban van. Az így támadt űrt viszont a különböző, gyakran meglehetősen körvonalazatlan tartalmú hitek töltik ki.

Ezt az űrt a maga módján igyekszik kitölteni például az Oroszországban is szervezkedő Church of Scientology amerikai eredetű szekta. „Ez a szekta, amelynek világszerte mintegy 7 millió tagja van – írja Gennagyij Temnyenko a »Vszjemirnij zagovor pszihiatróv« (*Vzgljad*, 1995. november 1–7.) című cikkében –, ...célul tűzte ki egy »új világ« megteremtését, amelyben minden ember eljut az »öntökéletesedés« csúcsaira a »legfőbb igazság tudományos megismerésének« útján. Mit kell érteni a »legfőbb igazságon«? Istent, amelynek létét a szektások hivatalosan nem tagadják? A »világmindenség legmagasztosabb elvét«? Ezt nehéz megérteni. A teológiának és az áltudományos misztikumnak ez a keveredése kifejezésre jut a szekta emblémájában is,

amelyben egymásra helyezve látjuk a katolikus keresztet és a szabadkőművesek »szélrózsáját«. A cikk címe: „A pszichiáterek világösszeesküvése”, arra utal, hogy a szekta 1954-es megalakulása óta kíméletlen harcot hirdetett a „pszichiátria terrorja” és a „pszichiáterek világméretű összeesküvése ellen”.

AZ „ANGYALBOOM”

A misztikus titok, a misztikus bizonytalan egyre nagyobb szerepet játszik az emberek mindennapi életében. A képzelőerő egyre intenzívebben népesíti be a környező világot különböző transzcendens lényekkel, főleg angyalokkal.

A szociológusok és közírók Amerikában el is keresztelték ezt a jelenséget „angyalboomnak”. Erre a boomra azonnal ráhangolódott az amerikai reklámpia és kereskedelem.¹⁷ Az üzletek kirakatait a szárnyas lények sokasága árasztotta el.

A klasszikus képzőművészet angyalalakjai a reklámokban sajátos módon jelennek meg. Nagy példányszámban kelnek el régi és új könyvek az angyalokról, játékfilmek, sőt dokumentumfilmek is készülnek e tárgyban.¹⁸ Az oroszországi sajtóorgánumok, rádió- és tévétudósítások viszonylag gyakran adnak híreket és elemzéseket az amerikai közérzet eme megnyilvánulásáról.

Az angyalboom okait teológusok, pszichiáterek, szociológusok, a társadalom lélektan művelői egyaránt kutatják. A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy az amerikaiak háromnegyed része életében legalább egyszer szembesült valamilyen paranormális pszichikai jelenséggel.

A túlvilágba vetett hit a modernizáció, az industrializáció következményeként kétségtelenül csökkent. Ipari civilizációnkat elhagyták az angyalok. A tudományos élet és gondolkodás legújabb fejleményei a komputerizáció, az informatikai forradalom,¹⁹ az ismeretlen szférájának kitágulása azonban ismét fölerősítette a túlvilág, a másik világ iránti érdeklődést – írja V. Namilov. A tudomány sem leli a „semmi és a lét” közötti határt, és a világ egyre kísértetiesebbé válik.

A mostani angyalboom elemzői rámutatnak arra, hogy a képzelőerő teremtette mai angyalok ugyancsak különböznek a régiektől. Ők már nem az Isten trónusa körül scénykedő és hozsannázó segítők, hanem független, önmagukban való lények, és szó sincs arról, hogy valamiféle mindenhatóhoz, demiurgoszhoz kötődnének.

Az angyalboom a posztmodern sajátos eklektikáját fejezi ki. Ezek negációk, pontosabban a monoteista hit, az ateista kísértés és az agnosztikus közöny eklektikus meghaladása. Ezek az angyalvíziók rendszerint nyitva hagyják Isten létének vagy nem létének a kérdését. A mai új hitek angyalai független, transzcendens lények, és azt demonstrálják, hogy a túlvilág, a másik világ tele van sokféle önálló értelemmel és akarat-tal. Az angyalok világát ugyanolyan sokféleség jellemzi, mint a földi világot. Korábban a vallásosság a földi jelenségnek sokféleségét a teremtő monolit akaratával, illetve az örök világtörvénnyel hozta összefüggésbe. Ezzel szemben az új angyalhitekben korunk pluralista és policentrista orientációja jut kifejezésre.

A HITEK PLURALIZMUSA

A transzcendens világban eltűnik a kozmikus mindenható, a demiurgosz alakja. Az új angyalhitiek azt demonstrálják, hogy az atlanti civilizáció embere nemcsak a politikában és a kultúrában törekszik a sokféleségre, hanem vallásosságában is. Az új hitiek anyagai csupán üzenethordozók, küldöttek, nem tudni azonban, kinnek-minek a küldöttei. Bizonyos értelemben ezek az „angyalok” a modern ember hasonmásai, hiszen ő sem tudja teljes biztonsággal, honnan jön, hová tart. Számára a mindenható tudománnyal együtt a mindenható Isten is megkérdőjeleződött.

A mai angyalok többek között azért is felelnek meg a posztmodern vallásosság igényeinek, mert nem tartoznak az ismert anyagi világhoz, hanem valahol annak határán bolyonganak. Egyébként „létiük” bizonyos vonatkozásban hasonló a számítógépeket megtámadó vírusokhoz. Származásuk tisztázatlan. Valaki vagy valami olyannak a képviselői, aki vagy ami közvetlenül sohasem nyilvánul meg. Az angyalok, mint a túlvilág nyomai azonban még nem bizonyítják a túlvilág vagy a másik világ tényét; valahogy úgy, ahogy a mikrofizika világának bizonyos nyomaiból nem feltétlenül tudunk következtetni a kvarkokon túli világ létrejöttére.

Az új angyalok csupán csak jelek. De ezeknek a jeleknek a tartalma, lényege bizonytalan, ismeretlen. Olyan küldöttek ők, akik mögött nem ismerhető fel a küldő.

Az angyalboommal egy feltételes módon megfogalmazott hit lépett a szellemtörténet színpadára, a kijelentő és parancsoló módban megfogalmazott hitek helyébe. Ez a vallásos gondolkodásnak a hipotetikus állapota, amely beékelődik a hit és a hitetlenség közötti résbe.

Korunkban – vélik a tárgyalt jelenségkomplexum elemzői – nem képes tisztán és egyértelműen hatni sem a szimpla politeizmus, sem a monoteizmus, sem pedig a radikális agnoszticizmus.

Ezért vannak az Isten nélküli angyalok és üzenetek a kinyilatkoztatás helyett. Metafizikai üzenetek a másik világból a mienkbe. Szó se róla, meglehetősen csábító a hipotézisszerű hit alternatívája. A feltételes módon megfogalmazott hit tele van bizonytalanságokkal és kéteyekkel.

Az új vallásosságnak ezeket a jellemzőit emelik ki a vonatkozó oroszországi publikációk. Mint említettük, egyfajta civilizációs korszakváltás folyamatában vagyunk. Részben már beléptünk abba az informatikai társadalomba, amelyben az információ termelése és értékesítése legalább annyira – ha nem nagyobb mértékben – fontos, mint az anyagi javak termelése és értékesítése. Ehhez a folyamathoz igyekszik idomulni napjainkban a politika, a geopolitika, a filozófia, az irodalom és a művészetek. S ennek az idomulásnak a tünetei a posztmodern vallásosság elemzett epizódjai is. Ez egyfajta kísérlet az említett folyamatokkal adekvát metafizikai rendszer létrehozására.

Nem kizárt, hogy korunk tudományos-technikai forradalma nagy szellemi forradalmat is indukál, amely nagy mértékben átalakítja a vallásos gondolkodás tartalmát és megnyilvánulási formáit. Mostanában gyakran idézik André Malraux szavait: „...a 21. század vagy vallásos lesz, vagy egyáltalában nem lesz.” Persze a ma érvényesülő tendenciák csak részben határozzák meg a vallás jövőjét.

Az informatikai és technikai újonságok befolyásolják ugyan a vallás jövőjét, de a két trend között sosem lesz valószínűleg teljes szinkronitás. Feltételezhetően a televíziós, vagy CD ROM-os prédikáció nem szorítja ki a templomi szertartásokat. Az új tartalmak és megnyilvánulási formák minden bizonnyal keveredni fognak a régi tradí-

ciókkal. Az unokák gyakran visszatérnek ahhoz, amit a nagypapák egyszer már elvetettek. Nyugaton a vallás megújrodása feltehetően együtt fog járni a gondolkodás mitológiai, misztikus formáinak a térhódításával s ebben a vonatkozásban a nyugat a keletet követi majd.

Ennek ellenére a fundamentalista áramlatok mai expanziója valószínűleg kimerül. Totalitárius, tekintélyelvű jellegük előbb-utóbb összeütközésbe kerül a demokratizálási, az autonóm önkormányzati, önszerveződésű tendenciákkal. Vittorio Stradának valószínűleg igaza van akkor, amikor megállapítja, hogy a 21. században a hitélet egyik legfőbb jellemzője a pluralizmus lesz.²⁰

A tradicionális világvallások mondhatni megbékülnek a különböző egyéb hitáramlatokkal. A kereszténység befolyása valószínűleg némileg csökken, nem utolsósorban demográfiai okok következtében. Egyes prognózisok szerint terjedése észak–dél irányú lesz. Kiteljesedik a világvallások békés egymás mellett élése a tradicionális helyi kultuszokkal, ahogy ez jelenleg is van, különösen Japánban és Brazíliában.²¹

Ennek a folyamatnak a kiteljesedése különösen aktuális a FÁK országokban, hiszen ez jellegzetesen multireligiós és multikulturális térség.

MULTIKULTURALIZMUS OROSZ MÓDRRA

Korunk szellemi mozgásaiban sajátosan összekapcsolódott két gondolatkör: a nemzeti különlegesség és a multikulturalizmus eszméje. Ezt a paradoxont erőteljesen demonstrálják az orosz nacionalista irányultságú kiadványok szerzői, akik újabban egyre gyakrabban hivatkoznak a multikulturalizmus nyugati akadémiai körökben mintegy húsz évvel ezelőtt felszínre került, de mostanában különösen divatos eszméjére.

Ennek az eszmének talán a legfőbb üzenete, hogy minden rassznak, minden etnikai, életmódbeli és kulturális kisebbségnek joga van a saját kulturális értékeihez, s ezek teljesen egyenértékűek a többség kulturális értékeivel. A multikulturalizmus hadat üzen a fehér, heteroszexuális férfiak civilizációjának, pontosabban megkérdőjelezi e civilizáció monopóliumát. Az egykor magabiztos atlanti civilizáció kénytelen-kelletlen helyet ad a színes bőrűek, a homoszexuálisok kultúrájának. A multikulturalizmus szószólói azt hirdetik, hogy helye van a nap alatt a „fekete Shakespeare-eknek, a női Homéroszoknak, afrikai Kopernikuszusoknak, a homoszexuálisok Tolsztojának”, s tegyük hozzá, a cigányok Petőfijének.

A *Nas Szovremennyik* 1994. évi első számaiban közölte Szergej Kara-Murza „A peresztrojka titkos ideológiája” című tanulmányát.²² Az ismert oroszországi szcientometrikus és vegyész álláspontja megalapozásaként hivatkozik az említett szerzőkre. Sz. Kara-Murza elsősorban az eurocentrizmus kritikájában mozgósítja Lévi-Strauss és Arnold Toynbee multikulturalista téziseit. Egyébként a nyugati szerzők Nyugat-kritikája az oroszországi publikációkban igen gyakran hivatkozási alap az úgynevezett eurocentrizmus bírálatában, s ennek következtében ez a kritika nem eredeti, csupán követő jellegű.²³

A multikulturalizmus, akárcsak a 19. században a marxizmus, a Nyugat önkritikájának a megnyilvánulása. Kiplingtől eltérően – aki annak idején, mint ismeretes, a „fehér” ember felelősségét hangsúlyozta színes bőrű embertársaival szemben – a mai multikulturalisták a fehér ember eurocentrista hübrisztét ostorozzák. „Az európai kultúra – írta V. Strada – rádöbbent viszonylagos voltára. Ez a folyamat mindenekelőtt összefüggött az antropológia fejlődésével, elsősorban a valláskutatás terén. A nyugat szeku-

larizált és egyházi keresztény kultúráját összevetették a nem szekularizált (lehet, hogy nem is szekularizálható) nem keresztény világgal.”²⁴

A multikulturalizmus új és viszonylag progresszív. Ennek ellenére kisajátítják azt, saját érdekében mozgósítják az egyes modernizációellenes konzervatív áramlatok. Ennek a kisajátításnak a logikája a következő: a Nyugat rossz irányba indult el, tehát ezen az úton nem kell követni, hanem meg kell várni, amíg rájön arra, hogy utat tévesztett, és visszafordul a tradicionális értékekhez. Ezt a logikát követi az új orosz utópia is, miszerint Oroszország lesz a 21. század nagy multikulturalista birodalma. Nyugaton a multikulturalizmus elmélete az önkritika, az önmeghaladás, a vezeclés, a dialógus, a tolerancia eszköze. Ezzel szemben a világ egyik-másik régiójában egyes szellemi áramlatokban hivatkozási alap a fundamentalista önelégültség és a maradiság számára. Itt a multikulturalizmus, a múltbavágyás az illuzórikus, már elpusztult világ (Atlantisz) iránti nosztalgia szinonimája vagy álneve. Ez összefügg azzal is, hogy az utóbbi évtizedekben teret hódít az az iskola, amely azt vallja, hogy a tudományos megismerésnek, a tudományos igazolásnak nincs kitüntetett módszere; a tudományos megismerés módszerei pluralisztikusak, történelem- és kultúrkörfüggőek.²⁵

Sz. Kara-Murza is említett munkájában rámutat arra, hogy az Európában honos raciónalis megismerés nem az egyedüli formája a természettudományos megismerésnek. Ezt a módszert nem lehet univerzálisnak kikiáltani.

A multikulturalizmus hadat üzen a megismerés európai módszereinek is, amelyekben a tudomány a megismerési praktikák hierarchiájának csúcsán foglal helyet. Itt ismét az atlanti civilizáció rációközpontúsága kérdőjeleződik meg. Ennek a felfogásnak az a mindenképp rokonszenves üzenete, hogy a társadalomnak nemcsak politikailag, hanem ismeretelméletileg is demokratikusnak kell lennie. Ez a fölfogás rokonszenves ugyan, de elfogadásával olyan ingtag talajra lépünk, ahol eltűnik a tudományos és a nem tudományos megismerés, a tudomány és az áltudomány közötti határ. Nem tehetünk azonban mást, mint a hivatalos tudomány, a nem hivatalos tudomány és az áltudomány, valamint a megismerés nem tudományos formáinak labirintusában közlekedjünk. S ebben a vonatkozásban is szem előtt kell tartanunk a planetáris tendenciákat. „A modern világ, ...amely elvesztette eredeti hitét az eleve garantált és megállíthatatlan haladásban, ma szembekerült azzal, hogy új párbeszédet kell folytatnia a vallással. Ebben a dialógusban egyik félnek sincs joga arra, hogy vádolja a másikat. A vallás nem átkozhatja ki, mint egykoron, a modernitást, a modernitás pedig nem térhet vissza az éles, vallásellenes támadáshoz. Mindkét fél csak az önkritika szellemében cselekedhet.”²⁶

JEGYZETEK

1. Ennek néhány jellegzetes írását közreadta 1988-ban a Vigilia Kiadó két kötetben *Az orosz vallásbúlsélet virágkora Tolsztojtól Bergvajevig* címmel.

2. Ezt a folyamatot mutatja be a moszkvai Progress Kiadó gondozásában megjelent két kötet. 1. *Na putyik szvobogye szovesztyi* (1989. Szerk.: M. Szmirnov és D. Furman); 2. *Religija i demokratyija* (1993. Szerk.: Sz. Filatov),

valamint a Hrisztyjansztvo, antiszemitizm i nacionalizm. Russzkaja igyeja i jevreji. Moszkva: Nauka, 1994. A cikkgyűjteményt összeállította és az előszót írta: Zoja Krahmalnyikova. A szerző filológus, író, publicista. 1964-től tevékenyen részt vett a demokratikus ellenzéki mozgalomban, sokat publikált a szamizdatban és Nyugaton. 1982-ben letartóztatták. 1987-ben szabadult. Jelen-

leg az orosz tudományos, irodalmi, politikai és vallási közélet egyik merkáns alakja.

3. V. V. Nalimov: Razmisenijja o putyih razvityija filozofii. In: *Voproszsi Filozofii*, 1993. No 9. 85. o.

4. N. N. Mojszejev: Mir XXI véka i hrisztianszkaja tradicija. In: *Voproszsi Filozofii*, 1993. No 8. 6. o. A szerző az Orosz Tudományos Akadémia tagja, matematikus, aki elmélyülten foglalkozik filozófiai kérdésekkel is.

5. A. Ivanov: Ja vétnu vam religiju i navku predkov. In: *Russzkoje Delo*, 1993. No 1.

6. Lásd erről részletesebben: Görög Tibor–Ács Ilona: Az iszlám a volt Szovjetunióban. *Világosság*, 1992. 2. sz. 134–145. o.; Görög Tibor–Ács Ilona: Lesz-e harmadik szkizma az orosz pravoszláv egyházban? *Valóság*, 1993. 2. sz. 94–120. o.

7. C. G. Jung: *Titokzatos jelek az égen*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1993.

8. Ezt a titkot Krisztus a „beavatottakra” bízta, azok pedig átadták a „beavatottak” újabb nemzedékének, ők pedig ezt a titkot nem hozzák nyilvánosságra addig, amíg az emberiség nem lesz megfelelően érett. Vö. Hrisztosz i Krisna. In: *Moszkva*, 1993. No 11., 203. o.

9. Uo.

10. J. B. Blavatszkaja (1831–1891) az úgynevezett teozófiai irányzat klasszikusa. 1873-tól az Egyesült Államokban élt, s itt számos teozófiai iskolát és szervezetet alapított. Tevékenységének egyik fontos színtere és ihletője India volt, híveinek tekintélyes része a hindu közösségekből került ki. (1970-ben az általa alapított nemzetközi teozófiai társaságnak 150 000 tagja volt, ebből 33 ezer Indiában él.)

11. N. K. Rerih (1874–1947), orosz tudós, régész, művészettörténész és festő. 1920-tól Indiában él. Megjegyzendő, hogy a mai Rerih-követők nem igazán tudják, hogy melyik Rerih a „bálványuk”. Ugyanis a szovjet-orosz orientaliztika és hindunológia három Rerihet tart számon. Két fia, Sz. és Ju Rerih ugyancsak hosszabb időt töltött Indiában és az indiai, tibeti mitológiával, a buddhista filozófiával, tibeti kultúrával foglalkoztak.

12. Másfél évvel letartóztatásuk után Kijevben kezdetét vette a Fehér Testvériség vezetőinek pere. A szekta tevékenységéről részletesebben lásd: Görög Tibor–Ács Ilona: Thanatoszi variációk a mai Oroszországban. In: *Mozgó Világ*, 1994. No 6., 85–92. o.

13. „Elkerülhetetlen a racionalizmus meghaladása – írja a már idézett cikkében N. N. Mojszejev – tudományos és etikai vonatko-

zásban egyaránt, mert az gátja a történelem új korszaka épp most születő világlátásának.” Vö. 4. sz. jegyzetben. I. m. 4. o.

14. Istenkeresés, istenépítés (bogosztrojytelszto) Oroszországban a 20. század elején keletkezett filozófiai-etikai irányzat. Követői többségükben baloldali radikális értelmiségiek voltak.

15. Mostanában gyakran idézik N. Bergyajev gondolatát, miszerint „...a tudomány nem ismeri az Igazságot, hanem csak igazságokat ismer.” A. Meljehov író a *Moszkovszkije Novosztiji* 1994. dec. 10-i számában a megváltó pesszimizmus előnyeit méltatva ezt a gondolatot a következőképpen interpretálja: „Az életben nem az igazság harcol a hazugsággal, hanem számtalan egymást kizáró elv. S bármelyik igazság teljes győzelme veszedelme, részleges győzelme pedig kínszó. A harc közben viszont minden igazság szükségszerűen csorbul.” Bergyajev szöveget lásd: N. A. Bergyajev: *Filozofija szvobodü*. Szmszl tvoricseszta. Moszkva, Izd: „Pravda”, 1989, 267. o.

16. Figyelemre méltó összeállítást közöl V. Nalimov már idézett cikkében természetudósok, főleg fizikusok ilyen értelmű megnyilatkozásaiából. Lásd bővebben: 3. sz. jegyzetben i. m. 86–88. o.

17. Nálunk is „az angyalok a Skálába mennek” szlogenel csábították a vásárlókat.

18. 1994 novemberében és decemberében a magyar kábeltelevíziós hálózatban többször is vetítették az „Angyal első látásra” című amerikai filmvígjátékot.

19. V. Nalimov szerint „a computer az ész metaforája”, amely számos olyan tulajdonságot mutat, mint az eleven agy. Princetoni egyetem anomális jelenségeket tanulmányozó laboratóriumában végzett kísérletei alapján Nalimov azt bizonyította, hogy a komputer és az azzal összekapcsolt színváltó inga hipnotizálható és különböző érzelmi töltetű szövegekre képes reagálni. Lásd bővebben: 3. sz. jegyzetben i. m. 88–89. o.

20. V. Strada geoteológiai pluralizmusról ír. Lásd bővebben: V. Strada: Hrisztianszto i pljuralizm. In: *Russzklaja Müszl*, 1993. nov. 10. 11. o.

21. Persze ez a lehetséges szellemi mozgásoknak csupán egyik, mondhatni optimista forgatókönyve. A folyamatok azonban rossz irányba is fordulhatnak. Parafrázálva A. Malraux már idézett szavait mondhatjuk: a 21. század a vallásháborúk százada lesz, és ezáltal torkollik katasztrófába.

22. A tanulmányt a folyóirat folytatásokban közölte 1994. 1. szám (123–141. o.), 2. szám (98–110. o.) és 3. szám (96–110. o.).

23. A centrum országaiban ez a divatos, de még is csak marginális eszmei áramlat az orosz szerzők írásaiban szellemi „főiránnyá” stilizálódik. A mai orosz értelmiség ebben a vonatkozásban követi elődeit, akik egyik-másik nyugaton fogant eszme fanatikus hívei lettek. „...Oroszország minden találkozása a nyugattal végső soron mindig nem liberálisokat, hanem az új hitek fanatikusait teremti meg.” Lásd

bővebben: A. Panarin: Politológija na rubezse kultur. In: *Voproszű Filozofii*, 1993. 8. sz. 23. o.

24. Lásd bővebben: 19. sz. jegyzetben i. m.

25. Ennek az iskolának legmarkánsabb képviselője P. Feyerabend. Munkásságáról magyar nyelven lásd: Fehér Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983. 46–98. o.

26. 20. sz. jegyzetben i. m.